

Záchranný výzkum ve Všeni u Turnova

Od podzima 2007 do jara 2008 probíhal ve Všeni záchranný archeologický výzkum, který zde předcházela plánovaná stavba „Termálního ráje Všeň“. Tato lokalita nebyla před záchranným výzkumem registrována ani mezi potenciálními archeologickými lokalitami. Důvodem byly nepříznivé přírodní podmínky, a to trvale zvodněný terén a nevhodná expozice vůči převládajícímu směru větru. Ovšem archeologický výzkum, který se zde uskutečnil, poněkud poopravil naše představy o využívání z našeho pohledu nevhodných sídelních poloh. Záchranná akce proběhla v poloze s pomístním názvem „Lavička“ ve střední, mírnější části táhlého svahu při krajské komunikaci směrem na Olešnici u Turnova. Lokalita se nachází na levém břehu Všenského potoka a částečně také v jeho nivě.

Výzkum v první fázi probíhal formou dohledu při skrývce ornice. Po zjištění nálezových situací, které spadaly do oblasti zájmu archeologie, bylo ve vytypovaných lokalitách přikročeno k plošnému odkryvu. Ten se uskutečnil v sektoru A, v místě budoucího hotelu a v sektoru B, kam je projektován hlubinný vrt.

Při záchranném výzkumu byly zjištěny stopy starších lidských činností, které náležejí podle radiokarbonových dat i nalezených artefaktů nejméně do čtyř chronologicky odlišných období. Vedle areálu raně novověké usedlosti s vodním dílem (sektor B), kterou tvořilo přibližně 14 nemovitých objektů, se našly další 204 zahloubené objekty. Šlo zejména o kulové a sloupové jámy, které byly vyplněny světle šedým až bílým ulehlým prachovitým sedimentem s ojedinělými nálezy rozplavených uhlíků, mazanice a korodovaných zlomků keramiky (stejně objekty se našly již v Daliměřicích – viz květnové a červnové číslo Turnovska). Kulové a sloupové jámy tvoří konstrukční prvky nadzemních kulových konstrukcí nejméně 6 staveb. Podle radiokarbonových dat náležely stavby do období staršího eneolitu (4082-3972 př.n.l.), mladší doby bronzové (1054 – 891 př.n.l.) a raného středověku (1025 – 1164 n.l.). Poslední datum souvisí s nejmladším lidským impaktem na lokalitě – s pozdně středověkou až raně novověkou hospodářskou usedlostí (sektor B, objekt 124/08, 1539 – 1635 n.l.).

Areál usedlosti se nacházel uvnitř sektoru B a zaujímal plochu cca 35 x 45 m. Usedlost sestávala z obytné a hospodářské stavby, východně od ní procházel vodní kanál se základem technické stavby a dalším vodním žlabem, který přicházel od východu.

Hospodářská usedlost se skládala z obytné stavby kombinované dřevo-hlinité konstrukce na podezdívce z říčních valounů – dům měl přibližné rozměry 21 x 10 m. S největší pravděpodobností šlo o trojprostorový dům dělený na světnici, síň a komoru – podle délky je pravděpodobné, že se pod jednou střechou nacházely i další místnosti (např. chlévy). Lokalizaci chlévů vedle známých analogií napovídá i hnojiště, které bylo situováno na jižní okraj usedlosti za hospodářskou částí domu. Dům byl delší stranou orientován přibližně v ose západ – východ, což svědčí o dobré znalosti lokálních klimatických podmínek – převládající větry vanou od severozápadu na nároží a část krátké západní stěny. Nejlépe poznaná je severní stěna, jejíž základ tvořila podezdívka ze středních čedičových, pískovcových a říčních kamenů. Tato stěna byla při skrývce dobře patrná a proto byla také odhalena téměř v úplnosti. Ze severní stěny vystupovaly vně dva výběžky starší podezdívky. Pravděpodobně šlo o základ nejstarší stavby usedlosti, která předcházela stavbě trojprostorového domu.

Obytná místnost - světnice trojprostorového domu byla původně zahloubena až 0,7 m do podloží. Ovšem vzhledem k mocným průsakům vody byl terén v interiéru stavby zvýšen o vrstvu plastického šedého jílu, který izoloval stavbu od vlhkosti (tento jíl získá po vyschnutí ideální vlastnosti pro svrchní pochozí vrstvu, případně mohl být kryt prkennou podlahou). V obytné části ve světnici, se nacházela kachlová kamna (podle jejich četných zlomků) – je tedy prokazatelné, že obytná stavba měla černou kuchyni a světnici s bezkouřovým vytápěním. Z vnitřního členění domu je dále dobře patrná chodba, která prochází zřejmě celou délkou domu na severní straně a měla rozteč přibližně 2 m. V zadní části domu lze

předpokládat chlév – našly se zde stopy horizontální konstrukce – šlo dva rovnoběžné trámy s vnitřním prostorem vyplněným hustým štetem z říčních valounků – na základě analogií z oblasti lidové roubené architektury by mohlo jít o podlahu chléva – lokalizaci chléva do zadního traktu domu svědčí vedle jiného nalezené hnojiště v jeho bezprostřední blízkosti.

Před východní a západní stěnou domu byly nalezeny výrazné stopy jejich destrukčních vrstev. V hnojišti svrchní vrstvu výplně tvořila výhradně vypálená mazanice, která pocházela z hmoty východní stěny stavby. Na protilehlé západní straně byla přímo v úrovni soudobého povrchu deponována vrstva mazanice přibližně o rozměrech 6,5 x 3,5 m, která pocházela ze západního průčelí stavby.

K usedlosti náležely další objekty po obvodu domu. Na obytný objekt navazoval před severovýchodním nárožím zahloubený haltýř roubené konstrukce s přívodem vody systémem spodního a bočního průsaku (rozměry 3,5 x 1,5 x 0,6 m). Západně od stavby se nacházela plocha (4 x 3 m) vyskládaná z plochých pískovcových kamenů, jejichž povrch byl narušen (mohlo by jít o podlahu dalšího chléva – pro prokázání či naopak vyloučení této hypotézy byly odebrány vzorky pro fosfátovou analýzu). Další možností je kamenný mlat, na kterém docházelo k roztloukání rudy z železitých pískovců. Dále je zde patrný základ stavby L-půdorysu o rozměrech 2 x 2,25 m – s největší pravděpodobností šlo o špýchar. Koncentraci kamenů vyskládaných do podkovitého půdorysu o rozměrech 2,2 x 4,4 m je možné interpretovat jako půdorysný základ tělesa pece, nejspíše technologického charakteru (vysoušení a přepal rudy).

Před severním a západním průčelím se nacházejí plochy štetované drobnými a středními říčními valouny – je pravděpodobné, že šlo o zpevnění povrchu komunikace uvnitř usedlosti a zároveň izolaci proti všudypřítomné vlhkosti.

Zánik usedlosti při požáru je prokázán na základě nálezu požárového horizontu v celé ploše usedlosti – destrukce shořelých stěn vymazaných izolační vrstvou mazanice, přepálená keramika, která se našla smetená do odpadních jam.

Součástí usedlosti bylo i vodní dílo. Šlo o kamenný základ stavby a liniový výkop, které se nacházejí východně od usedlosti. Na základě vyhodnocení horizontálních stratigrafických vztahů i nalezených artefaktů je zřejmé, že toto vodní dílo bylo součástí usedlosti. Původní předpoklad, že by mohlo jít o mlýn nebo hamr se bohužel nepotvrdily. Vodní kanál nemá ani dostatečné parametry ani dostatečný průtok, aby „utáhl“ vodní kolo. Navíc kanál prostupuje kamennou stavbou (původně interpretovanou jako mlýnskou lednici) diagonálně, což by u mlýnských zařízení byla naprostá anomálie.

Na druhou stranu bylo zřejmé, že jde o technické vodní dílo, které by mohlo náležet nejspíše k vodnímu hamru nebo k technickému zařízení, kde docházelo k zpracování železa (úpravna rudy). Nepřímo nás o tom informují archeologické nálezy z areálu usedlosti. Jde například o metalickou strusku a o řadu nástrojů, které mohly být využity k hornické nebo prospektorské činnosti („želízka“, dláta, průbojníky atd.). S těmito činnostmi mohly souviset také zlomky „mlýnského“ kamene, který se tvořil základ podezdívky severního přístěnku obytné stavby a jemnozrný válcový kruhový brus. Ten se našel ve výplni interiéru světnice a byl původně nasazen na oji čtvercového průřezu. Brusné stopy, jejich charakter a rozměry svědčí o tom, že na něm byly broušeny kovové nástroje o šířce pracovní části 1,9 – 2,1 cm (jde o rozměr, který odpovídá šířce nalezených dlátek...).

Další indicií technického „železářského“ zařízení by mohly být výchozy železitých pískovců, které byly nalezeny nedaleko Branžeže. Na kontaktu mezi bazaltovou žílou a křídovými sedimenty se nachází vrstva vysrážených železitých sloučenin, které mají mocnost až 10 cm.

Všechny tyto uvedené příklady svědčí o tom, že hospodářská usedlost mohla být nějakým způsobem spjata s prospektorskou, prubířskou nebo dokonce metalurgickou činností. Vodní dílo, jehož relikty se při archeologickém výzkumu našly, bychom pak mohli interpretovat jako zařízení na propírání rudy.

Těmto činnostem neodporují ani písemné prameny, které se k řešenému prostoru váží. Ty dokonce přímo korelují i chronologicky.

Dobrym vodítkem pro interpretaci některých objektů je spis J. Agricoly (r. 1556) o hornictví a hutnictví. Nalezneme zde řadu analogií například pro systém vodních kanálů a žlabů případně pro možnou interpretaci nádrže s obrubou z pískovcových štuk nebo pro objekt, který tvořily mlat vyložený pískovcovými kameny.

Vodní kanál objevený při archeologickém výzkumu má doklad i v písemných pramenech, a to poměrně pozdních – dožil až do 50. let 20. století a byl nazýván Boreckým potokem – podle pamětníků se zde vodotečí nacházelo více, ovšem při kolektivizaci byly zazemněny (v jednom ze zkoumaných segmentů se našel díl železného pás z pásového traktoru nebo buldozeru a také kosterní ostatky psa). Systém vodních kanálů je ostatně patrný i na císařském otisku stabilního katastru z roku 1842 a v určité zkratce již na druhém vojenském mapování). Zajímavým objektem je oválný „ostrůvek“, který se nachází uvnitř mokřadních luk severně od archeologickým výzkumem řešeného území, a který je patrný i na mapě II. vojenského mapování – viz obr. 12 – poloha Rosipalow). Mohlo by jít o další objekt, který souvisí s výrobním okrskem zkoumaným v roce 2008 (jde o polohu, kam by bylo vhodné umístit např. hamr). Tento objekt lze ostatně dosud zaznamenat i na leteckých snímcích.

Počátky ani zánik vodní technické stavby nemají bohužel zcela průkaznou oporu v archeologických pramenech – je pravděpodobné, že byla stavba postavena nejpozději ve druhé polovině 16. století, v první polovině 17. století zde vznikl požár a stavba určitě nestála ve druhé půlce 18. století. Toto vodní dílo není uvedeno ani na prvním ani na druhém vojenském mapování – je zde zaznamenán jen sběrná vodní nádrž. To je důležitá indicie, protože pokud by ještě tato technická stavba existovala, byla by jako strategický objekt zaznamenán. Na druhém vojenském mapování na počátku 19. století jsou v prostoru námi objevené technické vodní stavby vyznačeny pozemky jiné držby, a tyto pozemky zároveň respektuje původní cesta do Olešnice.